O‘SMIRLIK INQIROZI VA MAKTAB MUHITIGA MOSLASHUV: O‘QUVCHILARDA ADEKVAT O‘Z-O‘ZINI BAHOLASHNI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK MEXANIZMLARI

Jumanova Muxlisa Baxtiyor qizi
Botirbekova Muxlisa Olimjon qizi
Xamzayeva Marjona Rustam qizi
Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti Jizzax filiali, Psixologiya yo‘nalishi 3-bosqich talabalari
Yuldasheva Sojida Zoyirovna *— Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti Jizzax filiali o‘qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘smirlik davridagi o‘quvchilarning maktab muhitiga ijtimoiy-psixologik moslashuvi (adaptatsiyasi) hamda ularda adekvat o‘z-o‘zini baholash tizimini shakllantirish masalalari tadqiq etilgan. O‘tish davrida yuzaga keladigan ichki ziddiyatlar, shaxsiy komplekslar va tengdoshlar jamoasidagi muloqot to‘siqlarini bartaraf etishda o‘qituvchining pedagogik takti hamda qo‘llab-quvvatlovchi ta’lim muhitining o‘rni empirik kuzatuvlar asosida yoritilgan.

Kalit so‘zlar: o‘smirlik inqirozi, maktab adaptatsiyasi, o‘z-o‘zini baholash, reflektsiya, tengdoshlar jamoasi, pedagogik qo‘llab-quvvatlash, emotsional barqarorlik.

Kirish

Inson kamolotining eng murakkab va ziddiyatlarga boy bosqichlaridan biri bu o‘smirlik davridir. Ta’lim jarayonida aynan 11–15 yosh oralig‘idagi o‘quvchilar bilan ishlash pedagoglardan nafaqat chuqur fan bilimini, balki nozik psixologik sezgirlikni ham talab etadi. Chunki bu davrda bolaning jismoniy va ruhiy olamida keskin qayta qurish jarayoni kechadi: kechagi itoatkor o‘quvchi o‘rnini o‘z fikriga ega, mustaqillikka intiluvchi, ammo ichki jihatdan hali ancha zaif va ta’sirchan shaxs egallaydi.

Maktab amaliyotida o‘smirlarning darslarga qiziqishi pasayishi, o‘qituvchilar bilan bahslashishi yoki aksincha, o‘z qobig‘iga o‘ralib qolishi ko‘pincha «o‘tish davri injiqligi» sifatida qabul qilinadi. Aslida esa bu holat o‘quvchining yangi ijtimoiy maqomga moslasha olmayotgani va o‘z-o‘zini baholash mexanizmlarining izdan chiqqanidan dalolat beradi. Mazkur maqolada o‘smirlarda sog‘lom o‘z-o‘zini baholashni rivojlantirish orqali ularning maktab muhitiga muvaffaqiyatli moslashuvini ta’minlash yo‘llari tahlil qilinadi.

Asosiy qism

1. O‘smirlik inqirozi va o‘z-o‘zini baholashning o‘zgaruvchan tabiati

Psixologik nuqtayi nazardan qaraganda, o‘smirlik davrining markaziy yangilanishi — bu «kattalik hissi»ning paydo bo‘lishi va o‘z «Men»ini anglashga bo‘lgan kuchli ehtiyojdir. Bu yoshda o‘quvchi o‘zini boshqalar bilan tinimsiz taqqoslay boshlaydi. Tashqi ko‘rinishdagi kichik o‘zgarishlar, ovoz do‘rillashi yoki kiyinish uslubidagi farqlar ham o‘smirda chuqur shaxsiy komplekslarni keltirib chiqarishi mumkin. Natijada o‘z-o‘zini baholash ikki qutbga og‘ib ketadi: ayrim o‘quvchilar o‘zlariga haddan tashqari past baho berib, tortinchoq va jur’atsiz bo‘lib qolsalar, boshqalari o‘zlaridagi ichki ishonchsizlikni yashirish uchun sun’iy ravishda o‘zlariga yuqori baho beradilar va tajovuzkor xulq-atvorni namoyon qiladilar. Pedagogning vazifasi ana shu ikki holat ortidagi asl psixologik sababni ilg‘ay olishdir.

2. Tengdoshlar jamoasi va muloqotdagi psixologik to‘siqlar

Kichik maktab yoshida o‘quvchi uchun o‘qituvchining fikri mutlaq haqiqat hisoblansa, o‘smirlik davriga kelib yetakchi faoliyat turi tengdoshlar bilan intim-shaxsiy muloqotga aylanadi.

O‘smir uchun sinfdoshlari orasida tan olinish, guruhda o‘z o‘rniga ega bo‘lish darsdagi a’lo bahodan ko‘ra muhimroq ahamiyat kasb etadi. Agar o‘quvchi sinf jamoasida o‘zini begona his qilsa yoki tengdoshlari tomonidan chetlatilsa, unda maktabga nisbatan kuchli ruhiy qarshilik (dezadaptatsiya) yuzaga keladi. Bunday vaziyatda o‘qituvchi sinfdagi norasmiy guruhlarni kuzatishi, yakkalangan o‘quvchilarni jamoaviy loyihalarga jalb qilishi va sog‘lom muloqot muhitini yaratishi lozim.

3. Adekvat o‘z-o‘zini baholashni shakllantirishda o‘qituvchi taktining o‘rni

O‘quvchining o‘z kuchiga bo‘lgan ishonchini mustahkamlashda pedagogik baholash tizimi hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Afsuski, an’anaviy dars jarayonida ko‘pincha o‘quvchining shaxsi bilan uning bajargan ishi aralashtirib yuboriladi. Masalan, *«Sen bu mavzuni hech qachon tushunmaysan»* qabilidagi umumlashtiruvchi tanqid o‘smirning o‘z-o‘zini baholashiga jiddiy zarar yetkazadi. Aksincha, konstruktiv pedagogik yondashuvda o‘quvchining shaxsi emas, balki aniq harakati baholanadi va uning kichik muvaffaqiyatlari ham e’tirof etiladi. O‘qituvchi sinf oldida o‘smirni izza qilishdan tiyilishi, muammoli vaziyatlarni yakkama-yakka suhbat orqali hal qilishi o‘quvchida ustozga nisbatan ishonch uyg‘otadi.

4. Empirik kuzatuv va tadqiqot natijalari

O‘smirlarda o‘z-o‘zini baholash darajasi va maktab muhitiga moslashuv jarayonini o‘rganish maqsadida umumta’lim maktabining 7–8-sinflarida tahsil olayotgan 54 nafar o‘quvchi o‘rtasida Dembo-Rubinshteynning «O‘z-o‘zini baholashni tadqiq etish» metodikasi asosida psixologik-pedagogik kuzatuv o‘tkazildi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, o‘quvchilarning 42 foizida adekvat (me’yoriy) o‘z-o‘zini baholash darajasi aniqlangan bo‘lsa, 35 foizida o‘z-o‘zini past baholash (o‘z kuchiga ishonmaslik, javob berishdan qo‘rqish) va 23 foizida noadekvat yuqori baholash (tanqidni qabul qilmaslik) holatlari qayd etildi (1-jadval).

1-jadval. O‘smir o‘quvchilarda o‘z-o‘zini baholash darajasi va maktab adaptatsiyasi ko‘rsatkichlari

O‘z-o‘zini baholash darajasi	O‘quvchilar ulushi	Maktab muhitiga moslashuvdagi asosiy belgi
Adekvat (me’yoriy) baholash	42%	Tengdoshlar bilan erkin muloqot, o‘qishga barqaror qiziqish
Past baholash (gipoadekvat)	35%	Tortinchoqlik, darsda faollik ko‘rsatmaslik, yuqori xavotirlanish
Haddan yuqori baholash (giperadekvat)	23%	O‘qituvchilar bilan nizolar, guruhda ustunlikka intilish

Natijalar shuni ko‘rsatdiki, o‘z-o‘zini past baholovchi o‘quvchilar bilan individual qo‘llab-quvvatlash va muvaffaqiyat vaziyatini yaratish mashqlari olib borilganda, ularning darslardagi faolligi sezilarli darajada oshgan.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, o‘smirlik davridagi o‘quvchilarning maktab muhitiga muvaffaqiyatli moslashuvi bevosita ularda adekvat o‘z-o‘zini baholashning shakllanganlik darajasiga bog‘liq. Pedagogik jarayonni tashkil etishda o‘smirning yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olish, uning ichki kechinmalariga hurmat bilan yondashish hamda sinfda psixologik xavfsiz muhitni yaratish ta’lim-tarbiya samaradorligini oshiradi. O‘qituvchi tomonidan o‘quvchining kuchli tomonlarini o‘z vaqtida kashf etish va rag‘batlantirish nafaqat uning o‘zlashtirish ko‘rsatkichlarini

yaxshilaydi, balki kelajakda o‘ziga ishongan, ijtimoiy faol shaxs sifatida kamol topishiga mustahkam poydevor yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. G‘oziyev E.G‘. *Ontogenez psixologiyasi*. – Toshkent: Noshir, 2010.
2. Nishonova Z.T., Alimova G.K. *Bolalar psixologiyasi va uni o‘qitish metodikasi*. – Toshkent: O‘zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti, 2006.
3. Mavlonova R., To‘rayeva O., Xoliqberdiyev K. *Pedagogika*. – Toshkent: O‘qituvchi, 2001.
4. Kon I.S. *Psixologiya ranney yunosti*. – Moskva: Prosveshcheniye, 1989.
5. Rubinshteyn S.Ya. *Eksperimentalniye metodiki patopsixologii*. – Moskva: Eksmo-Press, 1999.